
A TULAJDONNEVEK FORDÍTHATÓSÁGÁRÓL ÉS NAPJAINK FORDÍTÁSI HIBÁIRÓL, KÖZSZÓK ÉS TULAJDONNEVEK PÉLDÁJÁN¹

1. A tulajdonnevek fordításának alapkérdései, a vizsgált anyag meghatározása

1.1. A tulajdonnevek legfőbb funkciója az identifikáció, s ez azzal a következménnyel társulhat, hogy egy adott név különböző nyelvekben egyformán szerepelhet, egyformán azonosíthatja jelöltjét. Ebből fakad az a szakmai körökben sem ritkán hallható megállapítás, mely szerint a tulajdonneveket nem fordítjuk. Példaként itt csak egy külföldi kutatótól származó egykori megállapításra hivatkoznék, mely az apellatívumok és a tulajdonnevek különbségét határozza meg – úgymond legjobb definícióként – azzal, hogy az utóbbiakat nem fordítják le más nyelvekre (idézi ÖRDÖG 1983: 92). E kijelentés mellé érdemes tennünk azonban rögtön J. SOLTÉSZ KATALIN megállapítását is: „tágabb értelemben azonban a tulajdonnév lefordításáról beszélhetünk mindazokban az esetekben, amikor a tulajdonnév más nyelvi megfelelőjét, a névviselő más nyelvi megjelölését használjuk” (J. SOLTÉSZ 1979: 119). Fordításon értjük tehát – a köznyelvi jelentéshez képest bizonyos értelemben tágabban – egy adott nyelvi alakulat más nyelvi közegbeli ekvivalensének megkeresését.

A fordítás a kommunikáció sajátos, interlingvális és interkulturális formája, melyhez megfelelő forrás- és célnyelvi műveltség és általános műveltség szükséges. Különösen fontosak lehetnek ez utóbbiak a tulajdonnevek fordításának esetében, ezeknek ugyanis a lényegükhöz tartozik szociokulturális meghatározottságuk. Ezekkel összefüggésben is a fordítások alapvető célja, az ekvivalencia megteremtése nem jelent rendszerszerű viselkedést a tulajdonnevek fordíthatóságában. A főszabálynak itt a célnyelvben elfogadott gyakorlat, hagyomány tekinthető – amely azonban, éppen erős kulturális meghatározottsága miatt, az egyes nyelvekben kevésbé tűnik következetesnek, formalizálhatónak. A magyar nyelvben l. pl. ezeket a példákat: *ENSZ : NATO; Boulevard Saint-Michel : Szent Mihály útja; Vencel tér : Tienanmen tér ; Leicester Square*. A tulajdonnevek ugyanúgy hozzátartoznak egy nyelv elemkészletéhez, mint a szókincse vagy frazeológiai állománya; azokhoz hasonlóan kell megtanulni és ismerni őket. (A többnyelvű szótárak éppen ezért gyakorta fel is veszik címszavaik közé a fontosabb tulajdonneveket.) Lefordításukra – a J. SOLTÉSZ-féle értelemben – szükség van akkor, amikor a név denotációja túlmutat az adott, a nevet alkotó és használó nyelvi közösség határain.

A különböző névtípusok bizonyos mértékig egy (szorosabb értelemben vett) lefordíthatósági skálán helyezkednek el: az erős (tipikus) tulajdonnevek (főleg a személynevek körében) általában kevésbé, a gyengébbek (kevésbé tipikusak, pl. az intézménynevek, címek)

¹ A 14. Élőnyelvi Konferencián, Bükön 2007. október 11-én elhangzott előadás bővített változata. Ezúton is köszönöm FÁBIÁN ZSUZSANNÁNAK a dolgozat végleges változata elkészítéséhez nyújtott javaslatait.

inkább fordíthatók (utóbbiak fordítási kérdéseiről l. pl. VÁRNAI 2004: 87–8, VERMES 2005c). A tulajdonnévként egyfelől nem tipikus, másfelől azonban jogi-kereskedelmi okokból különösen határozott azonosító szereppel rendelkező márkaneveket nem szokás fordítani (s körükben ritkán találunk kereskedelmi szempontú kivételeket, mint pl. *Zlatý Bazant* : *Arany Fácán*). A személyneveket általában nem fordítjuk, mégis egy sor különböző problémát vethet fel ezek egyik nyelvből a másikba való áttétele (l. pl. HORVÁTH 2005). A másik legjellegzetesebb névtípus, a helynevek pedig eleve igen összetett képet mutatnak (l. pl. NyKk. *idegen földrajzi név magyar megfelelője* a.). Körükből itt és most csupán egyetlen kérdéskörre, egy mai térképészeti irányzatnak a hazai és nemzetközi gyakorlat-tól eltérő jellegű – s ezért eleve megkérdőjelezhető, a jellemzően angol, spanyol nevek esetében tapasztalható – magyarításaira utalok. Ezek ugyanis a későbbiekben részletesebben tárgyalt több fordítási típushelyzethez is kapcsolódó példák lehetnének. Így: *Földrajztudós-öböl*, *Sárgakécsföld*, *Szekani főnök-folyó*, *Szent Megváltó-sziget*, *Szent Inez-fók* stb. (MIKESY GÁBOR szíves szóbeli közlése alapján, ill. bővebben, más magyarító típusokkal együtt l. MIKESY 2007.)

Az egyes névtípusok többé-kevésbé tipikus jelentésstruktúrákkal kapcsolódnak össze (a tulajdonnév jelentésszerkezetének értelmezéséhez l. J. SOLTÉSZ 1979: 22–33), ezek pedig különböző jellegű fordítási műveleteket igényelhetnek. Ezek során gyakran éppen a tulajdonnevek lényegét jelentő azonosítás, tehát a változatlanúság és az adott nyelvbe való illeszkedés, azaz az érthetőség egymással ellentétben álló elve ütközik egymással, eseti döntésekre kényszerítve ezzel a fordítót. Az ún. szónévi, azaz átlátszó közszói eredettel, értelemmel bíró nevek, névrészek mindenestre általában a szó szorosabb értelmében véve is fordíthatók – s e tanulmány kiemelten éppen ezt a kérdéskört igyekszik körüljárni. A későbbiekben az ún. jelnévi, azaz áttetsző közszói eredettel nem rendelkező tulajdonnevek fordíthatóságának kérdéseivel részletesebben nem foglalkozom. Ezeknek is számtalan összetevőjük van azonban. (Egy esettanulmány formájában erre l. FARKAS 2007. A *szónév*, illetve a *jelnév* – nem problémamentes, de itt jól használható – terminusokra l. J. SOLTÉSZ 1979: 31–2.)

1.2. A tulajdonnevek fordításának, fordíthatóságának kérdései több nyelvészeti vonatkozású diszciplína, így a fordítástudomány, a nyelvművelés és a névkutatás érdeklődési körébe is beletartoznak. A fordítástudomány összefoglaló műveiben az egyéb kérdések tárgyalása mellett általában csekély figyelem jut a tulajdonnevek fordításának problematikájára (l. pl. KLAUDY 1994: a jelentések kihagyása, betoldása, teljes átalakítás típusai között). Több munka született azonban az utóbbi években ehhez a témakörhöz csatlakozva, többféle területről közelítve a problémához. (Az egyes megközelítésekre l. különösen VERMES 2005a, HORVÁTH 2005, PIERINI 2006; NyKk. több szócikke, vö. *tulajdonnevek* utaló címszó a.; J. SOLTÉSZ 1979: 118–23, HAJDÚ 2003: 143–5, VÁRNAI 2005: 77–84, FÁBIÁN 2007.)

E nagy és igen összetett témakörből – az általános kérdéseken túl – a névfordítások egy jellemző, s bizonyos értelemben talán legtanulságosabb problémáját választottam ki sajátos módszerű vizsgálatra. A tárgyalandó kérdéskört – legtágabban megfogalmazva – a közszavak és a tulajdonnevek fordításának lehetséges összefüggései, a szónevek és az ezekhez hasonlóként értelmezett közszavak fordításának kérdései képezik. A tulajdonnevek közszói eredetű alkotóelemeinek fordíthatóságával foglalkozik ugyan a szakirodalom, de lényegében nem fordít figyelmet azokra az ezen a körön kívül eső sajátos esetekre,

melyekben a közzavak fordítását befolyásolhatja, bár ha tévesen is, a tulajdonnevek fordíthatóságának bonyolult problematikája. Ezek az esetek – a közzói névrészek egyértelműen idetartozó kérdéskörén túl – további három típusba sorolhatók. Ezek – a tulajdonnevektől legtávolabbról kezdve – a fordító által tévesen tulajdonnévként értelmezett közzavak; a közzó és a tulajdonnév szűkebb határterületeként értelmezhető nyelvi elemek, avagy a kevésbé tipikus tulajdonnevek (vö. VÁRNAI 2005: 42–5); továbbá a névkiegészítők (vö. HAJDÚ 1999) fordításának kérdései.

A jelenkori magyar névadási és névhasználati színtéren többféle típusú és erősségű idegen nyelvi hatás érvényesül (áttekintésüket l. FARKAS 2004: 384–5). Ezek között helyet kapnak a tulajdonnevek fordításának körében tapasztalható egyes jelenségek is (további példákkal l. uo. 388–91), amelyek egyes típusait a továbbiakban tárgyalom is majd.

1.3. Az ebben a tanulmányban alkalmazott megközelítés indirekt jellegű: hibásnak tekinthető fordítási megoldásokat vizsgálok, olyanokat, melyek az adott nyelvi alakulat jelentését aránytalanul – az optimális hasonlóság elvét megsértve – legalábbis torzítják, esetleg teljesen meg is másítják, ezzel nehezítve, illetve akadályozva a helyes megértést.

Előre kell bocsátanom, hogy az írott és a hangzó forma különböző lehetőségeket is teremt a fordítói tévesztéseknek az írásmód, illetve a kiejtés terén – így pedig a fordítási hibák vizsgálatának is, mint például a nagybetűs/kisbetűs használat kérdésének. A továbbiakban a hangzó szövegekből idézett idegenszerű példákat mindenesetre általában fonetikusán, az egyes adatokat pedig elvárható helyesírásuknak megfelelő kezdőbetűvel közlöm, bár, mint látni fogjuk, olykor éppen ez utóbbi is kérdéses lenne ezekben az esetekben.

Számolhatnánk továbbá azzal, hogy ugyanazon műhöz (történethez és idegen nyelvű szöveghez, netán az egyes folytatásokhoz) több különböző fordítás is kapcsolódhat: olykor filmes és könyvbéli megjelenés is, a filmes megjelenésben pedig a feliratozás, hangalámondás, szinkron (akár különböző változatokban is), a tévében sugárzott műsorok esetében pedig az ismertető szöveg a műsorújságban és a digitális műsorszolgáltatásban elérhetően. Ez utóbbiak láthatóan a filmek szinkronizálásától függetlenül készülnek, nyilvánvalóan a szóban forgó alkotás – azaz a helyes értelmezéshez nemegyszer számba veendő háttér – ismerete nélkül s még üzemszerűbb módon; ezért még több teret kínálnak a félreértések, hibás megoldások számára. Ezekkel a különbségekkel a következőkben azonban kifejezetten nem foglalkozom, legfeljebb a forráshivatkozásban, illetve néhány sajátos esetben utalok rájuk.

Elemzésemben alapvetően saját gyűjtésű jelenkori anyagra támaszkodom. Korpuszomban elsősorban írott, kisebb részben szóbeli példák szerepelnek. Forrásanyaga elsősorban a fordítások alacsonyabb presztízsű, ám tömeges és mindennapi előfordulása miatt jóval nagyobb szerepű köréből származik. A példák döntő többsége a filmek világából, elsősorban a nagy mennyiségű külföldi anyagot forgalmazó televíziós csatornák műsorából való: beszélt nyelvi formában a filmszinkron, írásos formában pedig a filmek feliratozása, a műsorújságban található vagy a digitális műsorszolgáltatás révén elérhető ismertető szövegek (EPG) szolgáltatták. Az egyes filmek többszörös, moziban és különböző tévécsatornákon látható vetítése, ismétlései és az idézett adatok nagy száma miatt a továbbiakban a példák forrására csupán a lelőhely megnevezésével, a műsor címével és évszámmal hivatkozom. (Egyes filmek feliratozott, illetve szinkronizált és újraszinkronizált változatait általában így is elkülöníthetjük egymástól.) A leggyakoribb hivatkozások feloldása: Rtv = Rtv Részletes műsorújság ismertetője, Tv = televíziós csatornán sugárzott

program, EPG = az Antenna Digital műsorszolgáltatásának a rendszeren keresztül elérhető programismertetője. A gyűjtött anyag további példái a legváltozatosabb egyéb forrásokból származnak. (Ezekre természetesen hasonlóképpen hivatkozom.)

A bemutatott nyelvi anyag többféle névtípust idéz, de ezek igen különböző arányban lesznek képviselve. Ezt a tanulmány témaválasztása: a közzsói összefüggésekre irányuló figyelem és az egyes névtípusok egyedeinek jellemzően többé vagy kevésbé áttetsző közzsói jellege magyarázza. Mielőtt azonban e szűkítve kijelölt témakör részletező áttekintésére fordítanánk a figyelmet, szükségesnek látszik megvizsgálnunk a tágabb összefüggéseket is: számba vennünk a tulajdonnevek fordítása során általában alkalmazandó értelmezési, illetve fordítói műveleteket.

2. A tulajdonnevek fordítása során alkalmazandó műveletek

2.1. Tulajdonnévként értelmezni. – A fordító munkája során valójában a legelső feladat: tulajdonnévként kell értelmezni az adott idegen nyelvi alakulatot. Ha ismerős a szóban forgó idegen tulajdonnév, illetve jelentése, ez nem jelent gondot. Ha azonban nem, akkor általában a nagybetűs írásmód nyújthat segítséget a névként való értelmezéshez. A nagybetűs szókezdet a leggyakrabban használt forrásnyelvekben – az ekként legjellemzőbb angolban is – valóban eligazíthatja a szöveg fordítóját. Ugyanakkor azonban – mint később láthatjuk majd – egyedi fordítási hibák mellett típushibák egész sorának forrása is lehet: olykor közzsöveket is tulajdonnévként tekintenek, s ennek megfelelően fordítanak le.

A nagybetűs írásmód mellett a szövegösszefüggés, illetve az adott nyelvi alakulat helyzete és jellege igazíthatja el a fordítót annak tulajdonnévi mibenlétét illetően. Ez is vezethet azonban félreértéshez, amint azt az alábbi – az egykori Don Quijote Könyvklub 2005. évi könyvkatalógusaiból származó – példával szemléltethetjük. Előrebocsátom, hogy a katalógusban a címleírások a következőképpen szerepeltek:

Eckhart tanítása Isten lélekben történő születéséről

KUN MIKLÓS: *Oroszország válaszüton*. A diktatúra természetrajza

SCHAYA, LEO: *Az Ember és az Abszolútum a Kabbala szerint*

Ebbe a rendszerbe került bele az Arcticus Kiadó kínálatából közlendő tételként a következőképpen rekonstruálható cím: *Ars moriendi. A meghalás művészete*. Ahogyan pedig ez megjelent az egymást követő katalógusokban:

2005. február: MORIENDI, ARS: *A meghalás művészete*

2005. április: *Moriendi Ars* A meghalás művészete

2005. június: *Ars Moriendi* A meghalás művészete

Mint látható, a magyar szavakat megelőző kéttagú, idegen nyelvi elemekből álló ki-fejezést – a legjellemzőbb címleírási típushoz való formai hasonlósága miatt – egy magyar műcímhez tartozó külföldi szerző személyneveként értelmezte a kiadvány összeállítója. A megfelelő címleírást – *Ars moriendi. A meghalás művészete* – a harmadik, utolsó megjelenésben sem sikerült közreadni. Az itt idézett eset ugyan nem a tulajdonnevek fordításának a példája, de benne a fordítások során is szükséges eljárás mód (továbbá a

nagybetűk) téves alkalmazásának esetét láthatjuk. – Ezt példázhatjuk még egyértelműbben két további példasorral, egy francia és egy amerikai film szereposztásának leírását idézve:

Quentin: Gerard Depardieu

Ruby: Jean Reno

Vernet: Richard Berry

Psychiatre: André Dussolier

Vogel: Jean-Pierre Malo

(EPG, Pofa be, 2006)

Butch Cassidy: Paul Newman

Sundance kölyök: Robert Redford

Steve Bledsoe sheriff: Jeff Corey

Bike Salesman: Henry Jones

Percy Garris: Strother Martin

(EPG, Butch Cassidy és a Sundance kölyök, 2007)

A francia filmbéli karakterek pusztá családnéven történő említései közé sorolódik be a történetben név nélkül szereplő *pszichiáter*-é is. A listában szereplő egyelemű nevek között így maradhatott ott egy – helyzetéből adódóan – nagybetűvel kezdett foglalkozásnév, azaz egy fordítatlanul hagyott közszó a magyar tévénézőknek szánt tartalmi ismertetés szövegében. Hasonló a helyzet – pedig a közszói elemeket egyébként fordítja a szöveg – az amerikai film kerékpárt árusító mellékszereplőjének közszói megnevezésével is.

2.2. A tulajdonnév jelentésének kérdése. – Az adott nyelvi elem tulajdonnévként való felismerése a névhasználati kompetencia alapvető összetevője; szükséges, de nem elégséges feltétele a sikeres referálásnak, s így a megfelelő fordításnak is. A tulajdonnévként való értelmezés műveletétől élesen el nem választható következő feladat ugyanis a tulajdonnév jelentéskörének, illetve jelentésének azonosítása. Ennek ismeretében kell megválasztani a megfelelő fordítói eljárást is. (Az itt említett értelmezési feladatokra persze ugyancsak vonatkozik az, hogy ezekre külön műveletként akkor van szükség, ha a fordító az adott idegen nyelvi tulajdonnevet, annak jelentését „egyből” nem ismeri fel.) Azaz a tulajdonnév jelentésszerkezetének legfontosabb elemét: identifikációs értékét kellene ideális esetben a fordítónak ismernie, aki ezen tudás hiányában kényszerülhet arra, hogy a jelentésszerkezet további összetevőiből (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 24–33), illetve a kontextusból következtesse a névviselő kilétére/mibenlétére, s hogy ennek megfelelően adhassa meg a fordítandó nyelvi elem magyar megfelelőjét a fordított szövegben. (A szóba jövő fordítói eljárások típusait l. később.) Az alábbiakban tárgyalt – egymástól egyértelműen ugyancsak el nem választható – feladatok állhatnak így a fordító előtt.

2.2.1. Az adott nyelvi alakulat jelöltjének a valóság kategóriái közötti helyét (adott esetben a tulajdonnévtípust) helyesen kell meghatározni. A tévedések a megértést akadályozhatják, illetve megtéveszthetik:

Robinékat felkérlik, álljanak őrséget a Norman–Saxon béketárgyalásokon. Engedélyt kell szerezniük a grófnőtől, aki köztudottan utálja a Saxonokat (Rtv, Robin Hood újabb kalandjai, 2003).

Az eredeti szövegben – általában és az adott történeti kontextusban is – jól ismert névnevek: *normann*, *szász* szerepelnek, melyek lefordítandók lettek volna. A fordítás teljes hiányában azonban az olvasó nem érzi népnévnek, nem tudja megfelelően értelmezni ezeket. A szóban forgó nyelvi elemek jellege (nagybetűs, egyelemű, nem magyar szavak) és a szövegösszefüggés alapján inkább két előkelő familia közötti villongásokról szóló történetet feltételezhetnénk. A szövegkörnyezet értelmező szerepét jól jellemzi

egyébként a következő, ugyanezen népkneveket hasonlóképpen, de hangzó szövegben tartalmazó idézet:

Azért imádkozom, hogy normann és szaxon Anglia földjén egyenlő legyen (Tv, Robin Hood kalandjai, 2006).

A névtípus helyes meghatározása több más esetben is fontos lehet, így az átvitt nevek esetében is. Például a *Queen Elizabeth* személynévként *Erzsébet királynő*, hajónévként viszont – mint a hajónevek általában – változatlan formában kaphat helyet egy magyar szövegben.

2.2.2. Feladat lehet a névviselő alapvető jellemzőinek (a tulajdonnév információ-tartalmának) helyes – legalábbis nem helytelen – felismerése. Ennek a műveletnek a szükségessége is leginkább akkor tűnhet fel, ha adott sajátos esetben szükséges lenne, de nem kerül rá sor:

Dr. Nicholas Agi (EPG, A hattyú, 2007)

Hanna Szenesh hősiessége és emberbarátságára még ma is megindító és követendő példa... (Rtv, Hanna háborúja, 2005)

A két amerikai filmet ismertető szövegben a szereplők (utóbbi esetben a főhős!) nevének változatlan formájú (nyelvű, illetve szórendű, továbbá írásmódú) átvétele az olvasó számára megtévesztő, mert éppen ellenkezőjét fejezi ki annak, hogy itt magyar személyekről van szó. Az előbbi esetben Molnár Ferenc magyar születésű, bár csupán irodalmi alakja (*Ági Miklós*), az utóbbiban viszont egy, a második világháború idején tevékenykedő magyar zsidó nő: *Szenes Hanna* története jelenik meg valójában.

Még erőteljesebb képet adnak a nevek fordításának nem csupán szűkebb értelemben vett nyelvi ismereteket igénylő háttéréről azok a hibás fordítások, melyekben egyértelműen magyarországi tulajdonnevekre utaltak a fordítandó idegen nyelvi szövegben (a példákat l. NÁDAI 2006: 251–2):

Rába Járműipari Vagyon Rt. (Holding, a magyar névben is)

Hadügyminisztérium : Hadügyvédelmi Minisztérium (Ministry of Defence, Magyarországon: Honvédelmi Minisztérium)

A név információtartalma egyéb feladatokat is szükségessé tehet; így egyes idegen keresztnevek esetében a névviselő nemének helyes meghatározását. Például a következő esetben, melyben a valójában uniszex név tévesztette meg a fordítót (bár az angol szövegben sejtethetően a névviselő nemét jelző személyes névmás is szerepelt):

A lány visszaszerzésével ... a titkos ügynök Alex McGregort bízzák meg. A túsügyekben tapasztalt férfi... (Rtv, Célpontban az elnök lánya, 2003)

2.2.3. A fordítónak természetesen nem feltétlenül szükséges ismernie az adott tulajdonnév pontos referenciális értékét. Sokszor elégséges annyit tudnia, hogy az például valamiféle dél-amerikai kisváros vagy egy ott élő személy (valódi vagy kitalált) neve. Egészen más a helyzet azonban a célnyelvi közönség körében is ismert denotátumok

esetében, ahol a név jelöltjének pontos azonosítása is szükséges ahhoz, hogy a szóban forgó tulajdonnév alkalmas célnyelvi megfelelőjét megadhassuk. Ennek hiányában a fordított szöveg közlési értékét vesztheti, félreértést és zavart is támaszthat az olvasóban; mint egy németből fordított történelmi témájú könyvben:

Magyarország mint egyházi provincia Gran érsekségében kapja meg a hierarchia csúcsát (Herbert Illig: Kitalált középkor. Budapest. 2003: 440; az adatért köszönet Grynaeus Andrásnak).

A magyarul egyébként is idegenszerűen hangzó mondat szóban forgó tulajdonneve *Esztergom* középkori eredetű német megfelelője, amit a fordítónak ismernie kellett volna – de legalábbis észlelnie, majd megoldania a mondat értelmezése során előálló problémát. A *Gran* ugyan tulajdonnévi szerepkörben marad a magyar szövegben, de lényegi, azonosító szerepére alkalmatlanul. A németből fordított mondat *Gran* eleme a tágabb szövegkörnyezet (és persze a fordítás) szerint elvárható *Esztergom* név helyett ráadásul látszólagosan egy egész más denotátumra (a rosszul fordított szövegből kikövetkeztethetően: egy magyarul *Gran*-nak nevezett fontos, államalapítás kori városra, vagy akár – a tükörfordított német jelzős szerkezet révén – egy korabeli történelmi személyre) látszik utalni, a magyar olvasó számára megoldhatatlannak tűnő zavart támasztva. A magyar egyházi és egykori királyi székhely magyar neve ugyanis *Esztergom*, az ettől a megnevezéstől való eltérésre csak különleges okból kerülhet sor. Például a kifejezetten a város történetét vagy a helynév feltett etimológiáját tárgyaló műben; a művészi archaizálás eszközeként valamely szépirodalmi alkotásban (pl. Kodolányi János „Julianus barát” című történelmi regényében: *Esztrigán, Strigonium*) vagy – visszatérve kiinduló példánkhoz, a város német nevéhez – karikírozó szándékkal, jól körülhatárolható művelődéstörténelmi és szövegkontextusban, egy dualizmus korabeli élclapban (Bolond Istók), a korabeli államberendezkedés szellemiségét figurázva ki: *...kis folyam, mely a gráni baziliták temploma mellett ömlik a Donau nevű folyóba... A Donau mellékágait képezik a Drau, Sau és Theiss...* (az eredeti kiemeléseket megváltoztatva – F. T.; Az Osztrák–Magyar Monarchia képtelenségeiben megírva: I. BUZINKAY GÉZA szerk., Műferdítések és poétai rugamok. Budapest, 1983: 333).

A név célnyelvi megfelelőjének téves megállapítása, hasonló hangzású nevek (az ún. hamis barátok, erről magyarul I. FÁBIÁN 2001) esetében azok összetévesztése ugyancsak hibás eredményre vezet:

Betániai királyság (Tv, Julius Caesar, 2004)

fél óra múlva megy egy gép Dzszenovába ... Egy repülőgépen hagyta el Dzszenovát (Tv, Goldfinger, 2004); *a dzsenovai egyezmény tiltja* (Tv, JAG, 2005)

Az előbbi példában az egykori *Bithynia* ország- (majd provincia)név keveredik össze az Újszövetségből ismert *Betánia* településnévvel, nem létező magyar nyelvi alakulatot hozva létre ezzel. Utóbbi példánkban két, az angolban hasonlóan hangzó városnév (*Genève* és *Genova*, azaz *Genf* és *Genova*) cserélődik fel egymással; az elsőként idézett esetben csak a történetből felismerhető tévedésként, az utóbbiban azonban egy rögzült szerkezet (*genfi egyezmény*) félrefordításából is felfejthetően.

Az eddig említett feladatok mellett olykor arra is szükség lehet, hogy a fordító egy adott tulajdonnév valamely sajátos, átvitt jelentését is ismerje, illetve felismerje. Ez sem

csupán a lexikális, hanem a kulturális kompetencia része is; l. kivételesen egy magyarból idegen nyelvre fordított példán (BODNÁR–SIMIGNÉ 2006: 63; további, bolgárra fordított magyar irodalmi példákra l. ARATÓ 2003):

hinter Világos (*Világos* 'a szabadságharc bukása' után, azaz helyesen: *nach Világos*)

2.3. A megfelelő fordítási művelet kiválasztása és végrehajtása. – Az eddig tárgyaltakat követően, a forrásnyelvi szövegben szereplő nyelvi elem tulajdonnévként való felismerése és e tulajdonnév jelentésének minél pontosabb meghatározása után kerülhet csupán sor a megfelelő fordítási művelet kiválasztására és végrehajtására. A lehetséges fordítási műveletek típusait – bizonyos rendszerezésbeli különbségekkel – említi, tárgyalja a szakirodalom (l. VERMES 2005a, kül. 112–7; PIERINI 2006; FÁBIÁN 2007). A továbbiakban én a VERMES által használt rendszerezést és terminusokat használom (legrészletesebben kifejtve l. 2005a, magyar terminológiájára viszont l. 2005b).

2.3.1. A VERMES által használt rendszerezés szerint ezeknek négy alapvető típusa, a forrásnyelvi formától való eltérés szerint különböző erősségű fokozatok léteznek. Ezeket az alábbiakban különböző (és különböző jellegű) névtípusokból vett példákkal veszem sorra.

1. **Átvitel:** az eredeti névforma meghagyása, azaz a névnek a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe eredeti alakjában, változtatás nélkül történő beillesztése. Például Nelson admirális zászlóshajójának neve esetében: *Victory* : *Victory*. Egyébként ez a példa is jól jelzi a tulajdonnevek és a közszők eltérő fordítási gyakorlatának nyilvánvaló szükségességét: a *victory* közszőként *győzelem*, *diadal* formában lenne fordítandó.

2. **Behelyettesítés:** valójában két elkülöníthető altípust foglalva össze: a) a fordítandó név alakjának (hangzásának, írásképeinek) a célnyelv jellemzőihez történő igazítása, pl.: *Frodo* : *Frodó* (Tolkien „A Gyűrűk Ura” c. regényének főhőse); illetve b) a szóban forgó névnek a konvencionális célnyelvi megfelelővel való helyettesítése, pl.: *Sister Theresa* : *Teréz anya* (Kalkuttai Szent Teréz neve), *Gran* : *Esztergom* stb.

3. **A szorosabb értelemben vett fordítás:** a névnek vagy a név egy részének fordítása. Erre az úgynevezett szónevek, illetve szónévi (azaz: közszői, illetve világosan közszői eredetű) elemek esetében kerülhet sor, az eredetihez hasonló analitikus implikációk felidézésével. Például: *Boston Tea Party* : *bostoni teadélután* (az amerikai függetlenségi háborút megelőző történelmi esemény).

4. **Modifikáció:** a fordítandó név legerőteljesebb átalakítása, annak más megnevezéssel való (akár közszői) helyettesítése (akár kihagyása) a célnyelvi kultúra, olvasó számára érthetővé téve: *Tang China* : *a Tang (dinasztia) kor(abel)i Kína*.

2.3.2. A négy fordítói művelet bemutatására itt említett példákat a rosszul elvégzett vagy legalábbis megkérdőjelezhető fordítások lehetséges példáiként is érdemes azonban végigvennünk. A példákat ismét saját gyűjtéseimből idézem.

1. *Victory* : *Diadal* (Tv, Ófelsége kapitánya, 2005). A kérdés nem egyszerű, mert ez sem feltétlenül hibáztatható megoldás. A hajóneveket általában ugyan nem fordítjuk (egyértelmű „szabályként” megfogalmazva l. pl. HAJDÚ 2003: 145), az itt említett Napóleon korabeli kosztümös kalandfilmben azonban mégis megfelelőbb, a történet hangulatát jobban felidéző név a főszereplő fregatt nevéként a *Győzhetetlen* (az eredeti *Indefeatable* helyett), indokolható a *Tűzgyolyó* (a *Hotspur* helyett; már ha helyes ez az értelmezés, ti. vö. *Hotspur* 'Henry Percy, Hővér', l. Shakespeare: II. Richárd, IV. Henrik). A filmben Nelson híres hajójára egyszer utalnak, a többi lefordított hajónév pedig indokolhatja a *Victory*

lefordítását is (talán a *Győzhetetlen*-nel való egybecsengés elkerülése miatt nem *Győzelem*-ként); így viszont a történelmi név éppen valóságfelidéző erejét veszítheti el. – A fordításoknak egyébként ez is sajátos problémája lehet: akár egyazon névtípusba tartozó tulajdonnevek nyelven kívüli okok miatt eltérő fordítási megoldásokat igényelhetnek, amiktől a mű névvilága válhat ebből a szempontból egyenetlenné (l. POLLMANN 2001). Erre kevésbé indokolt példákkal is találkozhatunk persze a fordított szövegek világában, mint egy napjaink amerikai haditengerészetének világában játszódó sorozatban: *Víztorony : Sea Hawk* (Tv, JAG, 2007). (A *Victory* szónak mint tulajdonnévnek, illetve a hajóneveknek mint névtípusnak a fordítási problémáiról részletesebben l. FARKAS 2007.)

2. a) *Frodo : Frodo* (Rtv, A Gyűrűk Ura, 2004). A főhős neve a regény közismert, egyedüli magyar fordításában természetesen engedelmeskedik a nyelvünkben a szövegi -o-kra vonatkozó igen erős rendszerhatásnak: *Frodó*; az itt idézett megoldás tehát nyelvi és kulturális okból sem szerencsés. Kifejezetten zavaró ez az elég jellemző hibás fordítói eljárás akkor, amikor egy közvetítő nyelv (általában persze az angol) szembetűnő bélyegét viseli magán a magyar szöveg, pl. „A tavasz 17 pillanata” című egykori szovjet film-sorozat szereposztásának ismertetésében: *Vyacheslav Tikhonov, Leonid Bronevoy, Yekaterina Gradova, Andro Kobaladze* – utóbbi ráadásul *Stalin* [!] szerepében (EPG, 2007). b) *Sister Theresa : Tereza nővér (Idejön az ambulanciára Tereza nővért játszani)*: Tv, A szökevény, 2006; egy sokkal jobb változatban: *Talán azt hitted, hogy Teréza anya vagyok?*: Tv, Gyilkos megszállottság, 2007.). Magyarul ez a tulajdonnévi metafora egyébként így hangozhat: *Mi vagyok én, Teréz anya?* (Romhányi Andrea szóbeli közlése.) Szentek, uralkodók és egyes nevezetes személyek esetében a keresztnévet ugyanis metanyelvi megfelelőjével helyettesítjük, de a név más elemeit is a magyar nyelvű gyakorlathoz kellhet igazítani. – A két példa legfőbb tanulságát kiemelve: a rosszul megválasztott fordítási művelet – az itt szükséges behelyettesítés helyett akár az átvitel (az előbbi esetben), akár a szűkebb értelemben vett fordítás (az utóbbi példában) – nem megfelelő célnyelvi eredményhez vezet.

3. *Boston Tea Party : Boston Tea Party* (Graham Greene: *Hatalom és dicsőség*. Ford. Sötér István. Bp. [1941]: 209). Az eseményneveket azonban rendszerint szorosabb értelmében véve is lefordítva használjuk, ami kevésbé tipikus tulajdonnévi voltokkal függ össze. A történelemből ismert eseményeket így ismeri, tudja értelmezni a magyar beszélőközösség; az ettől eltérő célnyelvi megoldások ezért akadályozhatják a megértést.

4. *Tang China : Tang China* (Rtv, *Kincskeresők*, 2003). Ebben az esetben a *Tang* név korszakjelölő szerepét kellene értelmezni az olvasó számára, itt viszont a 'Kína' is fordítatlanul kerül át a magyar szövegbe. A *bostoni teadélután* példájával ellentétben itt tehát az is valószínűnek tűnik, hogy a fordító sem értette a szóban forgó nyelvi alakulatot.

2.3.3. Az imént sorra vett példák ugyancsak arra hívják fel a figyelmet, hogy a tulajdonnevek fordítása során mennyire alapvető szerepet játszik a széles értelemben vett célnyelvi és általános műveltség s a megfelelő szociokulturális tényezők ismerete. Ezek egyébként is szükségesek persze a fordítói munkában, különösen nélkülözhetetlenné azonban – a tulajdonnevek nyelvrendszerbeli elhelyezkedésére, illetve szerepére nézve is tanulságos módon – a reáliák (az eredeti kultúrkörre jellemző, sajátos dolgok, kulturálisan utaló megnevezések), a frazeologizmusok vagy a tulajdonnevek (továbbá a köznevezésű tulajdonnevek) fordítása során válhatnak (vö. PIERINI 2006 is). Különösen igaz lehet tehát itt, hogy nem elég egyszerűen nyelvek között fordítani, hanem akkor, ha kérdés merülhet fel, valamennyire közvetlenül is vissza kell nyúlni a valóság, a nevet viselő

denotátumok világáig. – A megfelelő fordítói művelet megválasztása természetesen sokféle tényezőtől függ, ezek részletes taglalásától azonban itt el kell tekintenünk.

Érdekes megjegyezni azonban, hogy a fordító olykor minden lehetséges támpont, a fordítás ügyében eligazító információ nélkül kényszerülhet munkáját végezni. Például a „Csillagok háborúja” sci-fi klasszikus: a filmek, majd regények – „hivatalos” (Csillagok háborúja, A birodalom visszavág, A jedi visszatér) és „nem hivatalos” (pl. Timothy Zahn: Thrawn-trilógia: A birodalom örökei, Sötét erők ébredése, Az utolsó parancs) folytatások – fordítói így találkozhattak három évtizeddel ezelőtt az eredeti angol nyelvű szövegben a *the Clone Wars* kifejezéssel. Ennek jelentéséről az eredeti történetek semmi közelebbit nem árultak el, azzal kapcsolatban valójában az amerikai rajongók sem tudhattak többet a hazaiaknál (vö.: www.starwars.com/clonewars). Nem volt kétséges, hogy a kifejezés eseménynév, háború(ka)t (*wars*) jelöl, a fordítás azonban – s eleve már a megfelelő fordítási művelet megválasztása – a *Clone* szó értelmezésén fordul meg. Az első rész filmszinkronja ezzel kapcsolatban a legegyszerűbb és legbiztosabb megoldást választotta: a problémás szót egyszerűen kihagyta a szövegből (a modifikáció egyik lehetséges típusa): *a háború*.

A további, jellemző fordítói megoldások két nagy típusba voltak sorolhatók. (Az ezek közötti választás egyébként ugyanazon kötetben, illetve egyazon fordító munkáin belül is ingadozhatott, l. Zahn: A birodalom örökei 2005 [1991]: 58, 118, 158 és passim, Sötét erők ébredése 2005 [1992]: 66, 195, 311 és passim; George Lucas: Csillagok háborúja 1980: 82–3, Donald F. Glut: A birodalom visszavág 1981: 111; az alábbi példák ezekből a kötetekből származnak.) Az egyik fordítási típus tulajdonnévként – helynévként, feltehetőleg egy bolygó nevéként – értelmezte a kérdéses szót (a kis/nagybetűs írásmód bizonytalansága jellegzetes probléma, erről még l. később; az egyes szám/többes szám ugyancsak érdekes kérdésre azonban itt nem térek ki):

a Clone Háború, a Clone Háborúk
a Clone-i háború, a clone-i háború
a Clone elleni háború

A másik jellemző lehetőség a közsói értelmezés volt:

a klón háború, a klónháborúk
a klónok háborúja

Az, hogy a közsói értelmezés a helyes, csak az egykori trilógia eseményeit megelőzően történeteket elbeszélő, sok évvel később elkészült folytatásban (A klónok támadása, 2002) vált bizonyossá; az itt használt kifejezés: *a klónok háborúja* – a megfelelő magyar fordításnak így már ez tekinthető. A kérdéses idegen szó tehát a megfelelő magyar közsóval (mely csupán véletlenül az előbbiből származó jövevény elem nyelvünkben) fordítandó, s helyesírásunknak az eseménynévre vonatkozó gyakorlata szerint kisbetűs – bár tulajdonnévi voltak alapján ezeket is megilletné a nagybetűs írásmód (vö. pl. HAJDÚ 2003: 149).

Valójában az imént tárgyalt példához hasonló helyzetek sorát éli át azonban a fordító akkor is, ha nem megfelelő a fordítói kompetenciája, illetve nem eléggé figyelmes vagy igényes. Ezzel a lehetőséggel játszik el Karinthy Frigyes az „Így írtok ti” egyik, „Műfordítás” című klasszikusában, melyben magyarról németre, majd abból ismét magyarra

„fordítja” szövegét: *Jöttem a Gangesz partjairól... > Ufer, a zsidó kupléíró... > A Herz-féle szalámiban...*

Hogy azonban az ehhez hasonló félrefordítások nem csupán a szándékolt nyelvi játékoság és a humoristák termékei lehetnek, immár klasszikusnak számító példákkal is igazolható. Továbbra is tanulmányom szűkebb témájánál maradva: válhat így tulajdonnévből közszó, vagy éppen közszóból tulajdonnév egy-egy félrefordítás révén: *Goethe ökle* < 'Goethe Faustja' (ném. *Faust* 'ököl', l. RÁTH-VÉGH 1962: 232); *A merénylőt Thatorte közelében fogták el* < *in der Nähe des Thatortes* 'a tethely közelében' (l. TÓTH 1907: 244); *Fel, fel, oly magasra akarunk szállani, mint Leiter Jakob* < *Jakob's Leiter* 'Jákob létrája' (l. TÓTH 1907: 244). – Az utóbbi, Ágai Adolf nevéhez fűződő félrefordítás egyenesen névadója lett a 'félreértésből eredő, általában mulatságos fordítási hibá'-nak: *lejterjakab* (l. pl. ÉKsz.²), mely egészen messzire is elragadhatja a felületes olvasó (s adott esetben egyúttal a fordító) képzeletét, akár egy valójában nem létező személy cselekedeteinek részletes elképzeléséhez is: *Claquehutes Frigyes, ki épp arra ment, a támadót legyűrte és az öklelő gyűrűt kicsavarta kezéből...* [a támadó] *Claquehutes is megtámadta, de nem bírt vele* < ...*wurde nur durch Feder Claquehutes verhindert, an welcher Ring abprallte...* 'a klakk-kalap rugójáról a boxer visszapattant' (l. TÓTH 1907: 244).

3. Tulajdonnevek és közsavak a fordításokban. – A névfordítások legáltalánosabb kérdéseinek, előfeltételeinek és műveleti típusainak vázlatos áttekintése után azonban fordítsuk figyelmünket a szűkebben megjelölt téma: napjaink fordításainak a tulajdonnevek és a közsavok összefüggéseivel, illetve különbségeivel kapcsolatos problémáira.

A közsavak és tulajdonnevek fordításának sajátosan érintkező területét – mint korábban említettem – a következő négy típusban tűnik érdemesnek tárgyalni: 1. közsavak, melyeket tévesen tulajdonnévnek tekintenek; 2. a tulajdonnevek és közsavok határterületén található elemek fordításai; 3. a névkiegészítők kérdésköre; 4. a tulajdonnevek szónévi (átlátszóan közsavói eredetű) elemei a fordításokban. Az itt felállított kategóriákat ebben az egyfajta erősségi (a fordítandó elemeket tekintve az egyértelműen közsavaktól az egyértelműen tulajdonnevekig tartó) sorrendben tárgyalom a továbbiakban.

3.1. Közsavak tulajdonnévként fordítva. – A fordítandó szövegekben egy sor olyan közsav fordulhat elő, melyek nagybetűs írásmódjuk révén, fel nem ismert vagy nem megfelelően kezelt közsavói voltak dacára nem közsavói jelentésüknek megfelelően, hanem nagybetűsen és idegen nyelvi formájuk változatlanul hagyásával vagy kisebb módosításával – azaz a tulajdonnevek fordításának valamely kevésbé erős módját alkalmazva – kerülnek át a fordított szövegbe. Míg azonban a tulajdonneveknél ez a nagyfokú változatlanúság biztosíthatja a jelentés megőrzését, a közsavaknál a szokásos és elvárható fordítás elmulasztása inkább az eredeti értelem elvesztését okozza. Ez a fentebb hivatkozott *lejterjakab* klasszikus esete.

Az ide tartozó fordítási esetekben azonban az adott nyelvi elem közsavói jellege megőrződhet, mert jelezheti a mondatbeli szerep, a kontextus, a névelőhasználat. A tulajdonnévszerű (de nem egyértelműen tulajdonnévi) értelmezést itt részben a változatlan írásképp, illetve hangalak, egyértelműen pedig a nagybetűs használat: a magyarban a tulajdonnevek fontos megkülönböztető jegye képviseli. Ez a típus éppen ezért leginkább írásos formában érhető tetten:

A Djin képes valóra váltani az álmokat ... a csapat többi tagjának feladata elkapni a Djint... (Rtv, Rémvadászok, 2003).

Travis arra tanítja a fiúkat, hogyan lehet belőlük jó Ranger... (a filmben: vadőr; Rtv, Szabadnak született, 2004).

Az utóbbi szót azonban más szövegkörnyezetből (egy másik jelentésében) idézve szembevetővé válik, hogy a helyes megértés a rossz fordítói eljárás következtében könnyen veszélybe kerülhet:

Walker Ranger és keménykezű csapata visszatér... (magyarra nehezen fordítható realia, a címben: kopó 'nyomozó'; EPG, Walker, a texasi kopó, 2006).

Más esetekben a fordítandó kifejezések nemcsak közszoói jelentésüket, de közszoói jellegüket is teljesen és egyértelműen elveszítve, tulajdonnév módjára jelennek meg a fordított szövegben:

Metropolitan Rendőrőrs, Washington ('nagyvárosi'; Tv, JAG, 2006), vö. még: *Metropolitan Police, London* (Tv, D-Tox, 2007)

Daniel ing; Wool pulóver; John Devin nadrág stb. (gyapjú; kirakati kiírások, 2006)

Szindbád kalandjai 24.: Ronin visszatérése ('egyfajta japán harcos'; eredeti cím: *The return of the [!] Ronin*; Rtv, műsorcím, 2004)

Balu és emberei a lány nyomába erednek, elfogják és visszaviszik Taboo szigetére (vö. a filmben: *a szigetet tabuvá nyilvánították*; EPG, Tarzan és a sellők, 2006)

Az itt tárgyalt típust még egy szemléletes – különösen azért, mert egyetlen regényfejezetből származó – példasorral illusztrálnám; a bizonytalan, nem tudatos és igénytelen fordítói eljárás iskolapéldájaként is:

Escort Frigate : Escort Fregatt : Escort fregatt (Zahn: Sötét erők ébredése 370, 387, 392 és passim)

A háromféle megoldás a logikusnak számítható lehetőségek csaknem teljes palettáját képviseli, ám valójában egy negyedik, itt elő nem forduló megoldás lenne a helyes: *Escort Frigate* 'védőkíséret + fregatt', tehát egyszerűen *kísérőhajó*.

3.2. Határterületek tulajdonnevek és közsavak közt, avagy a kevésbé tipikus tulajdonnevek fordítása. – A tulajdonnevek és közsavak fordíthatóságának egymással érintkező területén a következő típust a tulajdonnév és köznév közötti határterületen lévő – a magyar nyelvben hagyományosan nem tulajdonnévnek tekintett, illetve kevésbé tipikus tulajdonnevek – fordításának kérdései jelentik. A tulajdonnév mint típus megléte ugyan nyelvi univerzálé, de megítélése nyelvenként különbözhet, s más nyelvekben ehhez is kapcsolódóan lehet nagybetűs írású olyan nyelvi alakulat, amely a magyar nyelvi hagyomány szerint kisbetűs köznévként kezelendő. (A tulajdonnév : köznév különbségtétel, illetve a nagybetűs : kisbetűs írásmód kérdése ennél természetesen jóval bonyolultabb kérdés, itt leegyszerűsítő módon alkalmazom csupán mint a tulajdonnevek jellegzetesként számon tartott jegyét, akár a tulajdonnév meghatározási kísérletéből is: l. HAJDÚ 2003: 58.)

A továbbiakban két olyan csoportot mutatok be, melyek ebben a valamiképpen átmeneti sávban helyezkednek el, de egymástól mégis igencsak különböző alakulatoknak számítanak: a közsónak tekintendő s általában nem átlátszó etimológiájú népnevek, valamint a hagyományosan közsóként kezelt, de valójában tulajdonnévnek tekintendő s általában szónévi (átlátszó közsói eredetű) eseménynevek csoportját.

3.2.1. Népnevek. – A népnevek rendszerint megőrzik népnévi jellegüket, amit a szövegkörnyezet mellett a magyar többes számú formával is érzékeltetnek a fordítók. (Hogy nem mindig, arra l. a már idézett *Norman* és *Saxon* példáját.) Gyakran megmaradnak azonban emellett a nagybetűs szókezdetek, s nem ritkán az idegenes kiejtés, illetve írásmód egyéb formai jegyei is. Ez utóbbi jellemzők különösen a fiktív népnevekben fordulnak elő, érthető módon: ezeknek a szavaknak nincs magyar megfelelőjük.

*Egyedül a leigázott **Fremenek** segíthetnek...* (Rtv, Dűne, 2005)

*A mérnökök kifejlesztenek egy új ... hadsereget és képzelt ellenfelüket, a földönkívüli **Gorgonitákat*** (Rtv, Chipkatonák, 2004)

*a **Scorvianok** elleni harchoz egy titkos fegyvert fejlesztett ki...* (Rtv, Csillagközi szökevények, 2004)

Mekebik (Makkabeusok; Tv, Quinn doktornő, 2007; Slíz Mariann gyűjtéséből)

A magyar írásgyakorlattól eltérő forma a lefordított, közsói értékű, beszélő népnevek nagybetűs írásában is megjelenhet:

*Egy aprócska hópihében ... bújik meg **Kifalva**, a pisze orrú **Kik** birodalma. A **Kik** kedvenc ünnepe a karácsony, lázasan készülődnek hát a Szentséges Éjre (!)* (Rtv, A Grincs [!], 2004. – Vö.: *Whoville-ben él a **Who** család...*; EPG, uaz, 2006)

Nagybetűs írásmóddal egyébként még a legismertebb népnevek is felbukkanhatnak a fordított szövegekben, ami a magyar helyesírásban való bizonytalanság egyik jellegzetes – és az eddigieknél jóval erősebb fokát – képviseli:

*alakja kísértetiesen emlékeztet Bill Clinton volt **Amerikai** elnökre* (EPG, A nemzet színe-java, 2007)

Mellékesen jegyzem meg csupán, hogy az idegenes hatás persze másféle módon is érvényesülhet a fordításban, pl.: *A **cheyenne** indiánok nyomorúságos körülmények között élnek...* (Rtv, Cheyenne ősz, 2005).

3.2.2. Eseménynevek. – Az eseménynevek általában szónévi jellegűek, azaz fordítható közsói elemekből állnak össze. Ezeknél a jellegzetes hiba az egyes elemek egyszerű átvitele, azaz idegen nyelvi formájukban való meghagyása. Akár közismert, egyértelműen fordítandó, akár kevésbé ismert, s így modifikációt igénylő esetekben:

*Az amerikai függetlenségi háború közvetlen okaként az úgynevezett **Boston Tea Party** emlegetik* (Graham Greene i. h.).

*Én játszottam [X.Y.]-t a »**Second Bull Run**«-ban* (ti. polgárháborús témájú színelőadásban, *második Bull Run-i csata*; Tv, JAG, 2006).

A vitatható státusú, de eseménynévi jellegű alakulatok fordítása esetében is felmerülhet azonban egy kérdés: a kisbetűs/nagybetűs írásmód kérdése, mely valójában nem csupán a magyar és az idegen nyelvi gyakorlat, de egyúttal a magyar helyesírási hagyomány és a ténylegesen meglévő tulajdonnévi jelleg ütközésének problémáját is jelezheti. Erre lehet példa a következő – egy történelmi játékfilm első és ismételt bemutatásának alkalmával kétféleképpen olvasható tartalmi ismertetés –, melyben a 'keresztes hadjárat' jelentésű kifejezés egyébként inkább csak eseménynévi jellegű, mint valóban egyértelműen azonosító szerepű, azaz tulajdonnévnek tekinthető kifejezés (Rtv, Keresztes lovagok, 2006):

William urat (!) a Szentföldi háborúból hazatérve ünneplő tömeg fogadja.
William urat (!) a szentföldi háborúból hazatérve ünneplő tömeg fogadja.

3.3. A névkiegészítők fordítása. – Sajátos típust képviselnek a tulajdonnevek és a köznevek viszonyán belül az ún. névkiegészítők (ezek névtani státusáról I. HAJDÚ 1999). Jellegzetes fordítási hiba lehet, ha ezeket a tulajdonnév szerves részének tekintik, s ennek megfelelően változatlan formában átviszik a magyar nyelvi közegbe is:

King Lear (király; egyetemi irodalomtörténeti előadásban)
Duke Leto Atreides átveszi az uralmat a Dűne bolygó felett... (herceg; Rtv, Dűne, 2005)
Count Dracula (gróf; EPG szereposztás, A víz nem válik vérré, 2007)
Sheriff Alan Pangborn (seriff; EPG szereposztás, Hasznos holmik, 2007)
Magistrate Boniface ('egyfajta tisztviselő, előljáró'; DVD, a szereposztás ismertetése, A disznó órája, 2007)
Principal Collins (igazgató; EPG szereposztás, Dumb és Dumber: Dilibogyók 2, 2007)
Colonel Braddock, Colonel Yit (!)... *Nester kapitány...* (a szöveges ismertetőben is: Yin ezredes; EPG, a szereplők felsorolásában, Ütközetben eltűnt, 2006)
Sheikh Riyadh (sejk; EPG szereposztás, A tűz óceánja, 2007)

Ez a hibás gyakorlat különösen a tisztséget, méltóságot jelző elemeket érintheti, melyek egy része egyfajta reáliaként világosan közszoói előfordulásában sem fordítható (legalábbis egyértelműen nem, a szórend és írásmód azonban ekkor is magyarosra cserélendő). Ennek a maga helyén természetes volna vezethet az olyan típusú félrefordításokhoz is, amelyet RÁTH-VÉGH is idéz: *Life of our Lord : A mi lordunk élete* (Dickens regényének címe; *Our Lord : A mi Urunk 'Jézus'*: RÁTH-VÉGH 1962: 239). – A névkiegészítők kivételesen, de hagyományos módon idegenes formában is kapcsolódhatnak egy-egy névhez. Ez a helyzet az egyébként fordíthatatlan (illetve átvitelrel fordítandó) angol főnemesi címek esetében is, melyek azonban csak az adott miliőben alkalmazhatók így. Nem helyes ez a megoldás viszont akkor, ha a fordítandó szövegben e névkiegészítő a névhez nem a névviselő személy, hanem csupán a történetet alkotó kultúra vagy a közvetítő nyelv miatt kapcsolódik. A megfelelő megoldás ilyenkor a *nagyúr, úrnő* (l. pl. a „Csillagok háborúja”-ban: *Lord Vader : Vader nagyúr*) vagy ezek egyszerű elhagyása lehetne, mint az alábbi példában is:

Lord Hagen, Lady Krimhilde (Tv, A gyűrű átka, 2005)

A névkiegészítők fordítására is erősen hathat a névhasználati hagyomány. A férjzettséget jelölő idegen nyelvű névkiegészítőket például lehet a névvel együtt változatlan formában átvinni a magyar szövegbe, de a *Madame Bovary* (Rtv, ua., 2005) esetében az irodalmi hagyománynak megfelelően talán a *Bovaryné* formát tekinthetnénk jobb megoldásnak.

A névkiegészítők egyik nyelvből a másikba való átvihetőségének, illetve fordíthatóságának összetett kérdéskörét az alábbi példával igen jól jellemezhetjük. Az EPG-ből idézett példa egy Mexikóban játszódó francia–olasz–NDK kalandfilm szereposztásának ismertetése, teljes egészében és a maga sokszínűségében (A napisten piramisa, Tv2, 2007):

Dr. Karl Sternau
Count Alonso di Rodriganda y Sevilla
Captain Lazoro Verdoja
Josefa
Don Pedro Arbellez

3.4. A közszoói névelemek fordítása. – A tulajdonnevek és köznevek fordíthatóságának legismertebb kérdéskörét a szónévi eredetű, illetve közszoói névrészt tartalmazó tulajdonnevek jelentik. A rossz fordítói megoldásoknak több típusa lehetséges esetükben: 1. fordítatlanság; 2. félfordítás; 3. fordítás, indokolatlan nagybetűsítéssel; 4. indokolatlan, szó szerinti lefordítás, „túlfordítás”. A továbbiakban ezeket veszem sorra, de nem térek ki általában a különböző névtípusok megfelelő fordításának – az itt rendelkezésekre álló térnél hosszabb tárgyalást igénylő – kérdéseire. Annyit érdemes talán mégis megjegyezni, hogy a tulajdonnévvé vagy tulajdonnév részévé vált közszoók közszoói eredetüktől és leíró szerepüktől elszakadva tulajdonnévi, megnevező funkcióba merevedhetnek, ami többféle szempontból (alaktani viselkedés, változásérzékenység stb.) is megtapasztalható. Éppen ennek egyik jele az is, hogy könnyen fordítatlanul maradhatnak egyes névtípusok esetében (pl. családnevek, hajónevek, márkanevek, helynevek egy része) – míg más nevek esetében ezeket általában lefordítjuk (címek, intézménynevek, helynevek más része).

3.4.1. Fordítatlanság. – A legjellegzetesebben hibás fordítói megoldásokat itt is a tulajdonnév egyes elemeinek fordítatlanul hagyása, pontosabban a szükségesnél gyengébb fordítói művelet választása jelenti, mint az az alábbi példákban látható:

Maguk a jú-en megfigyelők? (ENSZ; Tv, Halálvonat, 2003); *Szudánban egy UN-es táborból 1 km-re...* (www.kecskenet.hu, Ne vakítson el saját önző természetünk, 2007)

Álomautók. VW Beetle (Volkswagen Bogár; Rtv, műsorcím, 2005)

Mezo-Amerika (Közép-Amerika; Molnár Csilla szíves szóbeli közlése)

A sorozat egyrészt a történelem leghíresebb kalózeit mutatja be Eric Bloodax-tól Barbarossán át Véres Morganig... (Véresfejű Erik; Rtv, Kalózkod, 2004).

Személyes tanácsadóim Exodusz és Levitikusz könyvei (az ószövetségi Kivonulás és Leviták könyve; Tv, JAG, 2005).

1932 januárjában a japán csapatok befejezik Mandzsúria meghódítását. A megszállt területen még abban az évben megkezdődik működését egy titkos kísérleti alakulat, az úgynevezett: Unit 731. A létesítményt az ártatlannak tűnő „járvány megelőzési és vizellátási egység” fedőnéven hozták létre Harbinban, dr. Shiro Ishii tábornok vezetésével. Néhány év

múlva a 731-es lett a világ első számú, biológiai hadviselésre alkalmas bázisa (a címben is: *731-es alakulat*; Rtv, Japán titka: a 731-es alakulat, 2006).

Az itt idézett példák egy része ráadásul csupán közvetítő nyelvi alakulat, melyek így még inkább közszói értelmük szerint fordítandók lettek volna; például akkor, ha egy japán katonai alakulat neve angolra fordítva szerepel a forrásnyelvi szövegben. De hogy az *Eric Bloodax* [: *Véresfejszékű Erik*] fordítási típusa csupán látszólag tartozik egyszerűen ide, jól jelzi a következő példa:

*...akik birtokolták, **Sarlömantól** Napóleonig...* (*Charlemagne*, ti. Nagy Károly; Tv, Titkok könyvtára, 2005)

E példa ugyanis nem francia, hanem amerikai filmből, tehát angol nyelvű szövegből származik. Nagy Károly neve a magyar nyelvben azonban – mint az uralkodói nevek, történelmi ragadványnevek szokásosan – fordítással született, az így létrejött magyar nyelvi megfelelőnek pedig a továbbiakban már behelyettesítéssel alkalmazandó formájában használatos. (Szemben eszerint az angolban átvitellettel létrejött formával.) A helyes fordítói megoldás tehát a megfelelő, konvencionális célnyelvi forma megkeresése lett volna.

3.4.2. Félrefordítás. – A magyar nyelvben megszokott formától eltérő fordítások: a konvencionális célnyelvi megfelelő megkeresése (azaz a behelyettesítés művelete) helyett a forrásnyelvi névre alkalmazott újrafordítások (azaz a szorosabb értelemben vett fordítás művelete, egyébként pontosan elvégzett tükörfordítások esetében is) ugyancsak hibás megoldásokhoz vezetnek:

*A parancsnokunkkal kell beszélnie a **Khyber-ösvényen**...* (*Khyber Pass*, *Khyber-szoros*; Tv, Halálos rémületben, 2004)

Frizország (*Friesland*, *Frízföld*; Illig: Kitalált középkor passim, Grynaeus András adata)

Nemzetek Ligája (*League of Nations*, hagyományosan *Népszövetség*, szakmunkákban inkább *Nemzetek Szövetsége*; Tv, Az ifjú Indiana Jones kalandjai, 2004)

Angol-csatorna (*English Channel*, *La Manche-csatorna*; játéktábla, Harc Európáért)

Közép-Kelet (*Middle East*, *Közel-Kelet*; a médiában rendszeresen)

Isten szelleme világosítson meg (?*Holy Ghost*, bizonyos egyházakban lehetséges, de itt csakis *Szentlélek*, ti. a gyónás közben, azaz katolikus pap szájából hangzik el; Tv, Zűrangyalok, 2005)

Szilikon völgy (*Silicon Valley*, *Szilícium-völgy*; Tv, Az elveszett ereklyék fosztogatói, 2007, valamint a médiából)

*A **Golf-háború** idején az Ígéret Földjére érkezik orosz bevándorlók egy csoportja* (*Gulf War*, *Öböl-háború*; Rtv, Yana barátai, 2003; akkoriban politikusok beszédében is).

Itt is látható, a félrefordítás nem csupán a nyelvismerethez kapcsolódó probléma. Rendszerint tágabb értelemben vett műveltségbeli hiányosságból fakad; félreértésből, illetve meg nem értésből ered, s ehhez is vezethet. Az újrafordítások, tükörfordítások ugyanígy egyébként a közszavak esetében is kérdéses új magyar formákat állíthatnak elő, pl. *Bátor úttörők vágtak neki, hogy **vaslovaikkal** felfedezzenek egy új világot* (*iron horses*, hagyományosan: *vasparipák*; Railroad Pioneer, PC CD-Rom, 2007). S hogy

milyen messzire vezethet ez a kérdéskör, két műfordítási példára utalnék még csupán: *Mangiafoco : Tűzevő/Tűznyelő* [...], *Fata Turchina : Kékhajú/Aranyhajú* [...; ti. tündér] (a „Pinokkió” fordításaiból, magyarázatokkal: FÁBIÁN 2004: 317).

Féltrefordítások a címek esetében azok szónévi jellege, nagy számban és az általuk jelzett történetek ismerete nélkül történő fordítása miatt még gyakoribbak lehetnek, mint más névtípusok esetében. A *Hegylakó* (*Highlander*, itt *Felföldi*, ti. skóciai háttérű történet; film, ill. filmsorozat) a megfelelő tájnévvel való összefüggése miatt közel áll a fentebbi példákhoz. Az *Adományvadászok* viszont (*The Bounty Hunters*, így együtt: *Fejvadászok*, tv-sorozat, 2007) valójában már csak a köznevek fordításának problémáig vezet minket. A címfordítások egyébként messzire csábító kérdéskörével bővebben itt nem foglalkozom (részletesebben l. viszont pl. VERMES 2005c).

Valójában nem tartozik szorosan ide, de talán itt említhetők meg azok a hibás fordítási esetek, melyekben az idegen nyelvi grammatikai szerkezet valamely vonása (a nyelvi jelöltetlenségé például nem ritkán, intézménynevekben is gyakran, vö. pl. VÁRNAI 2004: 87) tükröződik a fordított – a fordító által láthatólag nem ismert (*a rosette-i kő*), vagy akár jól ismert – nevet tartalmazó szövegben:

Ez itt Arizona, és nem a Gáza övezet (Tv, JAG, 2007)
Róma, a Vatikánváros (Tv, A sivatag kincse, 2006)
a híres Rosetta Követ ... próbálja meg visszajuttatni (Rtv, Aranyozott múmiák, 2005)
a táplálkozás rozettaköve (Tv, Sue Thomas: FBI, 2007; Slíz Mariann adata)
Attila, a hun (egy mozifilm-előzetesből, 2006)

3.4.3. Fordítás, indokolatlan nagybetűsítéssel. – Fordítói típushibának tekinthetők azok az esetek, melyekben a szónévi elemekből álló tulajdonnevet egyébként pontosan fordítják le, de magyar megfelelőjét helyesírásunk rendjétől eltérő módon nagybetűsítik. Ez tapasztalataim szerint elsősorban helynevek, címek és személyekre utaló közszók esetében fordul elő:

Járjuk be ... az Északi Sarkvidéket (filmajánló, www.geographic.hu); *úgy nevezték, hogy a Farkasok Földje* (EPG, A zuhatagos tavak vidéke, 2007); *Lila Akác köz* (Rtv stb., Született feleségek, 2006)

Igazi Vadon Élő Állatok (műsorcím, www.geographic.hu); *A Kincses Sziget – Mauritius* (Tv, műsorcím, 2006); *Nyolcvan Nap Alatt a Föld Körül* (cím filmplakáton, 2006); sőt: *A film alkotói az Evangéliumokra támaszkodva követik nyomon Szűz Mária életét* (EPG, Názáreti Mária, 2006)

Kétkem, hogy hallottak Ferdinánd Főhercegről (filmfelirat, Alfred Hitchcock, 2007)

Egy hosszabb, egyszerre több példát felvonultató szöveget is idézve:

A Viking portyák véget értek ... A Császár szembe kerül a Pápával, és pletykák keringenek arról, hogy a nagy Sztjeppéken, keleten egy új hatalom van felemelkedőben (PC CD-Rom ajánló szöveg, Crusader Kings, 2007)

A nagybetűsítésre talán – a fentebb már említett okokból is – a filmcímek a legalkalmasabbak. Ezek ugyanis tipikusan több közszói elemből álló nevek, hiányzik viszont

a helynevekéhez hasonló hagyományos rendszerszerűségük. Helyesírásunk gyakorlata szerint nem írjuk eleve minden tagjukat nagybetűvel, mint az intézménynevek esetében, az idegen nyelvi minták nagybetűs írásmódja azonban könnyen hathat rájuk. Ez a fajta írásmód nem csupán fordított szövegekben jelentkezik: *Koppány Aga testamentuma* (!, itt az írásmódot is láthatólag további tényezők is befolyásolják), *Fekete Gyémántok, Egy magyar Nábob*, (Cora Iskolakezds Akciós katalógus, 2007; az adatokért köszönet Slíz Mariannak). De nem csupán a figyelmetlen használatban, hanem a tudatos névadásban, eredeti magyar alkotásokban is: *Jóban Rosszban* (más helyesírási hibával együtt, tévésorozat címe, 2005), *Szöke Kóla* (a filmplakáton betűtípusában is utánozva a márkanévet, filmcím, 2005), *Fejezetek a Magyar Kereszténység Történetéből* (tévémsor címe, 2007).

Mindezekhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az idegen nyelvi hatás itt csak egyik oka a terjedő nagybetűs írásmódnak; annak egyéb, belső forrásai is vannak. Jellegzetesen terjed például a rövid, címkeszerű, egymondatos feliratokon (olykor más helyesírási hibákkal együtt): *A Vándorfény Galéria Festmény Kiállítása itt Megtekinthető; Tulajdoni Lap Kiadás; Rögtön Jövök; Nyitva tartás / Hétfőtől Péntekig* (tájékoztató kiírások Budapesten, 2006), illetve személyekre utaló szövegrészekben: *Francesco és Csapata; Az ön Gyógy-szerésze*. De jegyezzük meg azt is, hogy a nagybetűsítés az itt és még fentebb tárgyalt típusokban nem teljesen újkeletű jelenség, l. pl. Rejtő Jenő regényeiben is: *Hollandusok, Tulangók; Sárga Tenger, Szigetvilág; a karmatlani Radzsa; Főorvos Úr és Piszkos Fred, a Kapitány* (Az elveszett cirkáló. A megkerült cirkáló. Budapest. 1988. passim; Piszkos Fred, a Kapitány. Piszkos Fred közbelép... Budapest. 1988: 92–3, 105, 325, 375 és passim); de a nagybetűsítő címhasználat ismeretes akár a nyelvészeti hagyományban is (*Tihanyi Alapítólevél* stb.).

3.4.4. „Tülfordítás”. – Végezetül azt a ritka típust említem, amelyben az egyébként nem fordítandó (pontosabban: helyesen átvitelrel fordítandó) nevet vagy annak valamely közzsói részét közzsói értelme szerint lefordítják. Ilyenek az amerikai nyelvhasználatban csupán a megfelelő betűjelet jelölő szavak fordításai:

a Charlie és a Róka század (Fox, azaz 'F'; Tv, A piszkos tizenkettő, 2005)

Alfa ... Zulu ... Visszhang egyes (Echo, azaz 'E'; Tv, A függetlenség napja, 2005)

Hasonló fordítási hiba más nevekkkel is megtörténhet. Így a bizonytalan, gyakorlatlan anyanyelvismeret esetében, mint egy külföldön élő, idősebb hazánkfia esetében:

Ezen is vannak magyar Ablakok? (Windows operációs rendszer; Vékás Domokos szíves szóbeli közlése)

4. Különböző fordítói eljárások, illetve a változatok lehetőségei

4.1. Az eddigi rendszerezett áttekintést követően érdemes szólni a különböző fordítói eljárások, illetve a változatok lehetőségeiről. Ezek elsősorban a műfordítások kapcsán lehetnek ismerősek (mintapéldaként l. FÁBIÁN 2004), de a mindennapok névfordításai-ban is rendszeresen felbukkannak. Filmcímeknél az a sajátos gyakorlat sem ritka, hogy a magyar és az eredeti (angol nyelvű) változatot filmforgalmazási okokból egyszerre tüntetik fel. A fordítás vagy fordíthatatlanság, illetve a különböző fordítások kérdése egyes

névtípusokban jellegükből adódóan gyakoribb, mint másoknál, de példákat az utóbbiak esetében is találhatunk.

Az ingadozó fordítási eljárás mód olykor egyazon szövegen belül jelentkezik; ugyanazon névtípus, s olykor akár ugyanazon név esetében is:

...a világ egyik leghíresebb gyémántja, a *Western Star* ... egy másik értékes gyémántnak, a *Kelet Csillagának*... (Rtv, Poirot történetei, 2006)

Escort Frigate : *Escort Fregatt* : *Escort fregatt* (1. korábban)

Ugyanazon film, regény, illetve történet különböző feldolgozásai, folytatásai, fordításai, illetve megjelenési formái között azonban még gyakoribbak lehetnek a különbségek. Igaz ez általában a szónévi eredetű, különösen azonban az ún. beszélő nevek esetében:

Nomad City : *Nomádváros* (Timothy Zahn: Thrawn-trilógia. 1: 143skk., ill. 2: 87)

Artu Detu : *R2-D2* : *Er kettő dé kettő* ... *Mi a jelzése? Artu-detu*. (Csillagok háborúja trilógiák film, ill. könyv; utóbbi idézet: Tv, Baljós árnyak, 2005)

Little John : *Kicsi John* (Robin Hood kalandjai, 2006; filmszinkron, ill. EPG)

egy titokzatos, magas *Blond Man* nevezetű férfi : *Togaio*, a *Szőke Ember* (Holtak légiója, 2007; egyaránt EPG, a szöveges ismertetésben, ill. a szereplők felsorolásában)

Millennium Falcon : *Ezeréves Súlyom* (Csillagok háborúja történetek)

Archangel : *Arkangyal* (Airwolf sorozat, 2006; Rtv, ill. Tv)

dr. Evil : *Dr. Genya* (Ször Austin Powers, 2006; Rtv, ill. Tv)

Cruchot felügyelő : *Lütyő őrmester* (St. Tropez-i csendőr, 2005; Rtv, ill. Tv)

Magicoturmix : *Csodapapix* : *Csodaturmix* : *Getafix* (a varázsitalt készítő druida neve az Asterix-történetekből; a képregények, rajzfilmek és filmek többi szereplőjének névfordításaira is l. még Magyar Cserkész 2007. cserkészbáli különszám 4, 14, 15)

4.2. A fordítói eljárás ilyenkor nem ritkán az adott név esetében már meglévő gyakorlattal is ellentétes. Ez a már bevett formától való eltérés gyakorta egyszerűen a fordíthatatlanság, mégpedig általában a műtől meglehetősen független tartalmi összeggések (műsorúság, EPG) esetében. (Bár előfordulhat az is, hogy történetesen a fordíthatatlanság jelenti a hagyományosabb megoldást, l. fentebb a *Little John* esetében.) Az egymástól eltérő megoldások természetesen tükrözhetnek eltérő fordítói ízlést, kreativitást is, de a műfordítások világán túl, a mindennapi szövegekben feltehetőleg inkább abban lelik magyarázatukat, hogy a fordító nem ismeri a már létező magyar megfelelőt. Mindenképpen felveti azonban az azonosíthatóság kérdését, de – (a nem mindig érvényesülő) következetes használat esetén – nem egy-egy művön belül, hanem az egyes, irodalmi vagy filmes alkotások között. Ugyanazon szereplők megnevezésében is (l. az iménti példákat), de még inkább s már eleve az adott művek egyedi megjelölésére szolgáló címek esetében. Elsősorban ugyanazon alkotás (könyv, film), de az irodalmi művek és a hozzájuk kapcsolódó filmes adaptációk viszonyában is:

Sorsom az ég : *Mennyei ügyekben utazom* (*Heaven is my destination*; Thornton Wilder regényének 1., ill. 2. kiadása)

Arabiai kalandok : *Kalandok Arábiában* : *Arab kaland – Elil rózsája* (*Arabian Adventure*; angol film, névváltozatok az internetről gyűjtve)

A vadon vándorai : A rengeteg zarándokai (Pilgrims of the Wild; Tv, 2004, ill. könyv, Bp., 1941)

A kincses sziget : A kincsek szigete (Treasure Island; könyv, ill. különböző filmes adaptációk; utóbbi: 2007)

A sátán kutyája : A baskerville-i agár (The Hound of the Baskervilles; könyv, ill. különböző filmes adaptációk; 2004–2005)

5. Befejező megjegyzések. – Napjainkban, a globális nyelvi és kulturális érintkezések korában az idegen nyelveknek (elsődlegesen az angolnak) más nyelvekre gyakorolt közvetlen hatása mellett (illetve ezzel együtt) igencsak felértékelődött a fordítások szerepe is. Az itt tárgyalt kérdések ebből a szempontból is eleve figyelmet érdemelnek.

Eredetüket tekintve az itt tárgyalt esetek, típusok a tudatos, de szándékolatlan idegen nyelvi mintakövetés példái – szemben a konvencionális vagy elvárható magyar nyelvi formákkal. A hibát leggyakrabban a szorosabb értelemben vett fordítatlanság okozza, pontosabban az, ha a fordító a tulajdonnév-fordításoknak az indokoltnál, a megfelelőnél valamely kevésbé erős módját alkalmazza a magyar nyelvi megfelelő megadásánál. Érdemes figyelni arra is, hogy a problémát olykor egy (legalábbis bizonyos értelemben) közvetítő (leggyakrabban természetesen az angol) nyelvből való fordítás okozza. Az itt bemutatott jelenségek hátterében a lexikai kompetencián túlmenően a kulturális kompetencia hiányosságai állhatnak, valamint a nagyüzemszerűen működő fordítói ipar, illetve az a helyzet, melyben – KLAUDY KINGA nyomán immár szállóigeként megfogalmazva – mindent fordítunk és mindenki fordít. Ezek a kérdések ugyanis elsősorban a tömegesen előállított, hétköznapi szövegek fordításában állnak elő, s nem a kisebb számban és sokkal igényesebben készülő műfordításokra jellemzők. A felvetődő kérdések ott másképpen jelentkeznek. (A „Pinokkió” hat magyar fordítása névanyagának példáján ezt l. FÁBIÁN 2004. Az alapvető eltérésekre, az irodalmi és a nyelvészeti fordítástudományi különbségekre l. KLAUDY 1994: 24–5.)

A következményeket tekintve ezek hibás fordításokhoz vezetnek, mert az adott szövegek helyes megértését nehezítik vagy teszik egyenesen lehetetlenné; leginkább az eredeti értelem részleges elvesztésével, olykor azonban az eredetitől eltérő jelentés(eleme)k látszólagos kifejezésével is. A fordított szöveg így kevésbé megfelelő a befogadó számára, azaz sokat veszít funkcionalitásából. A legalapvetőbb veszély a tulajdonnév identifikációs szerepének sérülése, bár a jó fordítások (elsősorban a műfordítások) a tulajdonnév jelentésszerkezetének más elemeire is a kellő, illetve a lehetőségeknek megfelelő mértékig figyelemmel vannak. (Bár e problémák vizsgálata arra is figyelmeztet, hogy a tulajdonnevek közszói értelme ugyan motiváltságuk és információtartalmuk szempontjából jellemző vonásuk, de nem egyszerűen ez által jelölnek – KRIPKE és követői ezért is nevezhetik a tulajdonneveket merev jelölőknek; vö. BÉNYEI 2000: 38.) E kérdés tárgyalása azonban a fordítások területén maradván is a műfordítások még gazdagabb kérdésköréhez, azaz ismét itt meg nem engedhető messzeségekbe vezetne.

Hatásukat, a nyelvben, illetve a nyelvhasználatban való életüket tekintve egyes hibásnak tekinthető megoldások terjedhetnek, pl. *Middle-East > Közép-Kelet* (a sajtó nyelvén kívül is, l. pl. HAJDÚ 2003: 173 is). Adott körülmények között pedig állandósulhatnak is, pl. *Fried(-) > Békei, Békési, Békefy* magyarosított családnevek (motivációként vö. *Fried* 'béke', de itt *Fried < Friedrich*; SZENTIVÁNYI 1895); *Spiegelgasse > Tükör utca* (vö. *Spiegel* 'tükör', de itt *Spiegel* csn., amit később *Tükör*-re magyarosítottak; HAVAS 2006: 274);

Alkotás utca (egy házról, mely a teremtő Istent ábrázoló domborműve alapján kapta nevét, vö. *Schöpfung* 'teremtés, alkotás' (SZIGETI 2006, további budapesti utcanevekre l. pl. TÓTH 1907: 245 is). A szókincsben a hasonló hatások persze erőteljesebben mutatkoznak meg.

Az itt bemutatott esetek nem elsősorban terjedőben lévő konkrét nyelvi elemeket, hanem inkább mindennapjaink szövegeinek névanyagában jellemzően létező és – gyakori, tömeges, hétköznapi előfordulásukból adódóan is – mintájukkal erőteljes hatást gyakorló típusokat jeleznek, melyeknek az aktuális használatban meglévő elemei cserélődnek. (Részben ilyen jellegű hatás a nagy kezdőbetűs írásmód napjainkban megtapasztalható terjedése is, mely ugyanakkor többféle ettől független és belső tényező következtében is, s részben tulajdonnév-fogalmunk bővülésének jeleként szembetűnően jelentkezik.)

A fordítások vizsgálata a nyelvi kontaktusok kutatása és a bevezetőben hivatkozott tudományterületek: az alkalmazott nyelvészet egyes ágai és a névkutatás számára egyaránt nem csupán érdekes, hanem tanulságos, eredményeinek gyakorlati alkalmazása esetén pedig hasznos vizsgálati lehetőségeket is jelent. A névelmélet köréből a tulajdonnevek mibenlétének, határterületeinek, a közszókhöz képest megfogalmazandó viszonyának és alapvető társadalmi-kulturális meghatározottságának kutatásában – nézőpontjából és vizsgálati anyagából eredően – ugyancsak sajátos lehetőségeket biztosít. Ezen tanulságainak módszeres elemzése azonban már újabb tanulmányok feladata lesz.

Hivatkozott irodalom

- ARATÓ GYÖRGY 2003. Jákób bolgár lajtorjáján. Nyelvtudás, műveltség, műfordítás. *Az irodalom visszavág* 4: 61–72.
- BÉNYEI ÁGNES 2000. A tulajdonnevek jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* 35–40.
- BODNÁR ILDIKÓ – SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 2006. A fordítói kompetencia. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 58. Budapest. 56–69.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2001. Egy olasz–magyar „hamis barátok” szótárról. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Kontrasztív szemantikai kutatások. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 11. Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2004. A tulajdonnevek Colloidi *Le avventure di Pinocchio* című könyvének magyar fordításaiban. In: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – TAKÁCS JÓZSEF szerk., *Serta Jimmyaca. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára*. Budapest. 311–26.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2007. *Nomi propri italiani nell'ungherese*. Habilitációs értekezés. Kézirat. Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2004. Név kultúránk helyzete és változásai. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest. 1: 383–402.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Diadal* vagy *Viktória*, *Eugén* vagy *Jenő*? A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Előadás a 3. Nyelv–kultúra Fórumon, Budapesten. Megjelenés előtt.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közzói elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–80.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HAVAS PÉTER 2006. Az utcanév-változtatás egy sajátos típusa: a személynév > személynév típusú részleges névátmentés. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest. 267–76.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2005. A tulajdonnevek fordítása. Előadás a Fordítástudomány'2005 konferencián 2005. március 31-én.
- KLAUDY KINGA 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest.

- MIKESY GÁBOR 2007. *Új utak és trendek a térképi névadásban*. Előadás a VI. Magyar Névtudományi Konferencián. Megjelenés előtt.
- NÁDAI JULIANNA 2006. Az olvasottság szerepe a fordítói kompetencia kialakulásában. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 58. Budapest. 248–53.
- NyKk. = GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv* 1–2. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1983. A „Bevezetés a személynevek vizsgálatába” című speciális kollégium programja és tapasztalatai az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *Névtani Értesítő* 8: 90–100.
- PIERINI, PATRICIA 2006. Antroponimi inglesi e traduzione. *Lessicografia e onomastica. Lexicography and onomastics. Quaderni Internazionali RION. RION International Series*. Roma. 225–40.
- POLLMANN TERÉZ 2001. Megőrzés dilemmája a műfordításban olasz–magyar példákkal. In: BARTHA MAGDOLNA – STEPHANIDES ÉVA szerk., *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár. 379–85.
- RÁTH-VÉGH ISTVÁN 1962. *Az emberi butaság*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TÓTH BÉLA 1907. *Szájról szájra*. 3., javított és bővített kiadás. Budapest.
- [SZENTIVÁNYI MÁRTON] 1895. *Századunk névváltoztatásai. 1800–1893*. Budapest.
- SZIGETI LÁSZLÓ 2006. A Teremtő nyomában Budapesten. *Új Ember* 2006. április 16. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2006.04.16/1103.html>.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2004. A magyar euroszargonról és euroterminológiáról. *Magyar Nyelvjárások* 83–92.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. A doktori iskolákban megvédett névtani témájú doktori disszertációk. *Névtani Értesítő* 27: 311–4.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005c. How Does Shanghai Become London in Hungarian? A Case Study of Film Titles in Translation. *Eger Journal of English Studies* 15–40.

FARKAS TAMÁS

TAMÁS FARKAS, **On the translation of proper names and on today's mistranslations, considering proper names as well as common nouns**

The author concerns a set of problems shared by different branches of linguistics: translation, language education and onomastics. By exploring the techniques of translating proper names the author makes an attempt to give both the typology and the explanation of possible mistranslations. Common techniques used in translating proper names (i.e. conceiving a proper name, identifying its reference, choosing the appropriate translation technique) are enumerated. Problems such as (1) common nouns misconceived as proper names, (2) linguistic items on the borderline between common nouns and proper names, (3) name accessories, and (4) the typology of techniques to translate common noun components of proper names are examined in detail. By way of analysing plentiful mistakes collected from contemporary mass translations in everyday use (e.g. from dubbed films and their abstracts) the author tries to reveal the importance of the most essential characteristics of proper names in translation. Possible backgrounds, consequences and further effects of mistranslating proper names are also treated.